סוכנות לקטעי עתונות
רח׳ החכשלת 9, ירושלים
ת. ד. 724 טלפון 24553
דבר השבוע
(ת״א)
19 אוקט 1979

נשקישמדאין

מאת
אורי
מילשטיין

באמצע נובמבר 1947, לאחר שהוחל בהקמת חטיבות חיל השדה המרחביות של ההגנה ולאחר שהתברר כי מדינות ערב עלולות לפתוח במלחמה, קרא דוד בן־גוריון להתייעצות מצומצמת לראש המיפקדה הארצית ישראל גלילי, לרמטכ״ל יעקב דורי, לעוזרו (של בן־גוריון) לוי אשכול, לאיש ההגנה שאול אביגור, לראש המיפקדה הראשון של ההגנה פרופ׳ יוחנן רטנר, שהקים אז את היחידה המדעית של ההגנה, ולמנהל התע״ש החדש־ישן חיים סלבין. מצב הרוח היה קודר. הנושא היה: במה נילחם, אם תפרוץ מלחמה, ואיך נחזיק מעמד?

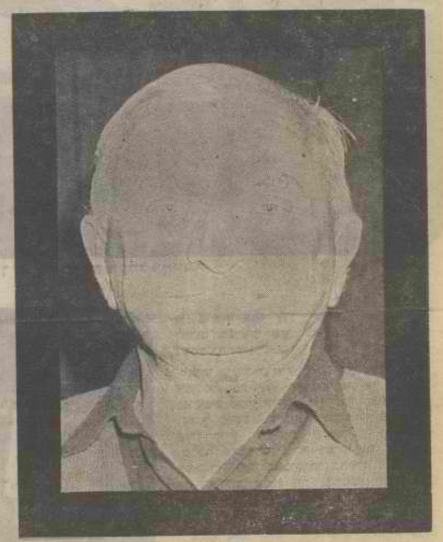

„אבנה את התעשיה הצבאית כאילו כבר יש מדינה״
מנהל תע״ש הראשון חיים סלבין

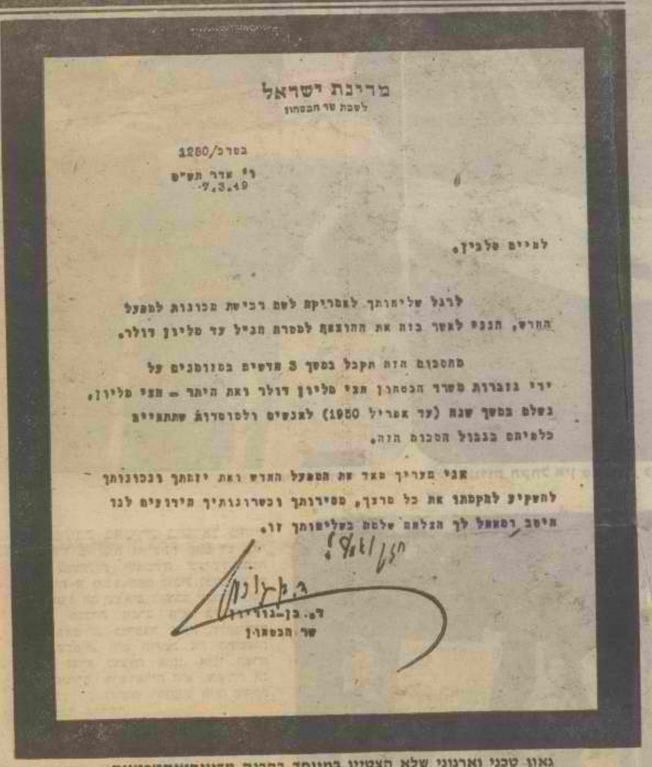

מדינת ישראל
לשכת שר הבטחון

בטח/1280
י׳ אדר תש״
7.3.49

לחיים סלבין.

לרגל שליחותך לאמריקה לשם רכישת מכונות למפעל החרש, הננו לאשר בזה את ההוצאה למסרת תגיל עד מליון דולר.

מסכום זה תקבל בסך 3 מדשים בסנוסנים על ידי גזברות משרד הבטחון מצי מליון דולר ואת היתר - חצי מליון, נשלם בסך שנת (עד אפריל 1950) לאנשים ולפוסרות שתתאים מלפיהם בכבול הסכום הזה.

אני מצריך מאד את המפעל החדש ואת יזמתך ובכונתך להעניק לבקמתו את כל מרצך, מפירותך וכשרונותיך הרבים לנו היטב ומאשל לך הצלחה שלמה בעליפותך זו.

בן־גוריון
ד. בן־גוריון
שר הבטחון

גאון טכני וארגוני שלא הצטיין במיוחד בהבנה מדינית־אסטרטגית
בן־גוריון מאשר לחיים סלבין מליון דולאר לרכישת מכונות לתע״ש

רימונים לי ולבני

חיים סלבין, שיצא דופן בחבורה הזאת, לא הוזמן כדי לחוות את דעתו על הבעיות המדיניות. נוכחותו העידה כי השאלה שתעמוד על הפרק תהיה מיבצעית־טכנית. כל האחרים הכירו זה את זה שנים רבות, פעלו יחד בהסתדרות, במפלגת פועלי ארץ־ישראל (עד הפילוג) ובמערכות הביטחון העליה והתחישבות. לא כולם היו ידידים בנפש, היו ביניהם מחלוקות, אך הם היו חבורה אחת. השתמשו באותה ענה וחתיות כשותפות עברו עליהם.

אמנם, כולם הכירו את סלבין. ברוסיה היה חבר פפלגה ופעל במחתרת ואף ישב בבית־הסוהר. אך בארץ־ישראל לא השתייך לפפלגה כלשהי, לא עסק בעניני ציבור ולא היה שותף בתהליך קבלת ההחלטות הפוליטיות. הוא היה אדם מכובד ובלתי־נסבל, בשל כשרונותיו הטכניים־ארגוניים, ה־פורטניות שלו, הקיצוניות עד זרות, קנאותו לעקרונותיו וחוסר־הטאקט שלו. בכל חברה שלא עמד בראשה היה סלבין זר. למולו היתה החבורה שהתכנסה אצל בן־גוריון מסוגלת לקבל אותו כמות שהוא.

בעיני דוד בן־גוריון, שגם הוא סבל מקשיי־תקשורת עם בני־אדם, נראה חוסר־מעורבותו הפוליטית של סלבין כמעלה; יעקב דורי, המונחה לפי השכלתו, היה ידידו האישי ולמד לחיות אתו בשותפות המשותפת בארצות־הברית ב־1945—1946. כשהיה דורי נציג ההגנה וסלבין רכש מכונות לתעשיית־נשק; בעיני שאול אביגור לא נראה שום דבר שקשור בביטחון ישראל מזור או קשה; יוחנן רטנר היה גם הוא כמעט נטע זר מבחינה פוליטית, והעריך את כשרונותיו הטכניים של סלבין. רק לוי אשכול, שעזר לבן־גוריון בפתרון בעיות אנושיות וחברתיות, הפגין איבה כלפיו.

סלבין לא צחק לבדיחותיו באידיש של לוי והיה מסוגל לפשרות ולהנאות החיים, ואשכול לא סלח לו על מגרעות אלה.

נושא השיחה העיקרי היה הנשק. כלי־הנשק היו מעטים מאוד ולא מתאימים לכל המשימות, והעניינים היו נשואות אל סלבין.

סלבין היה גאון טכני וארגוני אך לא הצטיין במיוחד בהבנה מדינית־איסטרטגית ונפשו היתה מרה. מאחר שלא ניתן לו לתקים אם בתי־החרושת לנשק מן המכונות שהביא מארצות־הברית, הגיע למסקנה שהמנהלים את ענייני הביטחון הם אנשים קטנים ששובתם האישית חשובה להם יותר מהקמת המדינה העתידה. ולפיכך אין סיכוי לתקמת המדינה ואין לישוב סיכוי לעמוד במלחמה נגד כל צבאות ערב המצויידים בנשק כבד. בניגוד לפסימיסטים אחרים לא הציע סלבין ל־התפשר עם הערבים ולוותר על הקמת מדינה; הוא חשב על מלחמה בטוח מצדה. לשאלת בן־גוריון ענה כי אין להגנה במה להילחם. מפני שהמכונות שעשויות לייצר נשק עדיין מונחות בארגזים, וכי „מאה אחוז מתוך מאה אחוז שנפסיד במלחמה״.

„ומה תעשה אתה?״ שאל בן־גוריון בשמץ לגלוג.

„נגבתי מן התע״ש שלושה רימונים,״ השיב סלבין בר־צינות. „אם יתקיפו ערבים את ביתי, אשליך שניים עליהם ואחד עלי ועל בני״.

כורך ספרים

באותו רגע נכנס לחדר כורך־ספרים, שבן־גוריון קרא לו לשאול בעצתו, איך לשמר ספרים ישנים שרכש. המתה הגיע לשיא, אך בן־גוריון הפסיק את הישיבה והאריך בשיחה עם הכורך, בנוסחות המוזמנים. רק אחרי חצי־שעה שלח בן־גוריון את הכורך לדרכו, והיון במצבו של עם ישראל נמשך.

בן־גוריון ביקש מסלבין תכנית מעשית. סלבין אמר: „לא משנה מה דעתו, אעשה הכל כדי לייצר נשק. לשחות העבר, יש לתקים בתי־חרושת גלוים. לעבור לייצר חרשתי. תן לי 25 פלמ״חניקים, ואם הבריטים יעזו להפריע נגן על עצמנו. השיגו כסף, כדי שנשתמש את הארגזים ונבנה בתי־חרושת. לי אל תשלמו משכורת. אני אקמתן כל גרוש ואעבוד יומם ולילה. אבנה את התעשיה הצבאית כאילו כבר יש מדינה ויש מלחמה״.

דבריו אלה מצאו־חן בעיני הנוכחים יותר מן הקודמים. ובן־גוריון התחמק. „סלבין, לך והצלח!״

זאת היתה ההכרה הד״יורה בחיים סלבין, ומאז היתה מקובל על הכל כמנהל התע״ש.

טוסקאניני של החרטים

כשפרש סלבין מניהול התע״ש, ב־1944, פרשו ממנו בעקבותיו רבים מן העובדים המקצועיים המעולים הוותיקים. איסר סנפירי (מ־1937) ויעקב ליאור (מ־1940) הקימו בשותפות מפעל מצליח לעבודות מתכת „המכיר״. וייצרו סליקים מתוחכמים בשביל חלקלק־הרכש של ההגנה. אריה ברנר (מ־1937) „מסקאניני של החרטים״, שהיה אחד ממנהלי התע״ש, הקים מפעל־מתכת פרטי. מרכיבי המכונות המצויין משה קלמנוביץ (משה חצי׳ מ־1943) עבר למלחקת הצילום והמפות של ההגנה.

מטיפתו הראשונה של סלבין היתה להחזיר לתע״ש את מרכיבי המכונות, אם בכונאי זבולון ובר החזיר בעזרתו של ישראל גלילי. „קיבלתי פקודה להרכיב את המכונות לתעשיית הכדורים לרובים ולמקלעים״, העיד ובר. „אפילו לא ידעתי באיזה צד של המכונה של הפגזים לעמוד. סלבין סיפק לי רק צילומים של המכונות. שכמה מהן היו אחר־מטיות ומסובכות. לפני כן לא עבדתי בתעשיית כדורים, ותכניות של המכונות לא היו״.

בכרטסת שהביא סלבין מארצות־הברית היה תאור מקומו של כל חלק במכונה. ובר העתיק את מגוריו לאתר המיועד לבית החרושת, בנחלת־יצחק, עבד ימים ולילות עם פועלים, והרכיב את המכונה. ילדיו ראו אותו רק בלילות־שבת. „אחרי מאמצים רבים יצאו הכדורים הראשונים, שלא הצשיינו בטיבם. יום יום היה בא אוטו, ואנחנו ששכנו אליו כדורים לא ארוזים, שנשלחו ישר לחזית. על כל כדור היו רשומות האותיות מ.י. (מדינת ישראל).״

יעקב ליאור היה אחד מאנשי צוות־ההרכבה של ובר. סלבין בא אל „המכין״ ללא הודעה מוקדמת והודיע לליאור ולסנפירי שהיא זקוק לאחד מהם. „צרף את כל המפעל לתע״ש, יחד עם העובדים״, הציעו השניים, אבל סלבין התכוון לבנות תעשיה ולא אוסף של בתי־מלאכה, על כן הצטרף ליאור לתע״ש וסנפירי המשיך לנהל את המפעל.

„יום אחד הרכבתי מכבש, בבית־החרושת ,לדיזה׳ בוזלון,״ סיפר אדיר הלוי, „והרגשתי שמישהו מתבונן ב־עבודתי. מאחורי עמד חיים סלבין. הוא הזמין אותי לשיחה באוטו ערב, וסיפר לי כי יש חלקים מסורקים של מכבשים לתעשיית כדורים ועלי לפרק את הארגזים ולהרכיב את המכונות. היו אלה מכונות אוטומטיות. ואיש לא ידע איך הן פועלות. הוא תיאר מה שהבין, ואמר: „תתחיל לפרק אותם מהארגזים, תתחיל לחבר להם תשמל, תתחיל להניע.״ הלוי הרכיב המכונות בתחומי בית־החרושת „פלדי״ שבחולון.

המשוגע קורא לך

משה קלמנוביץ עלה לארץ מפולין ב־1936, עם גרעין של „השומר הצעיר״, השתתף בעליה לחניתה ב־1938 והיה ממיסדי קבוץ אילון שבגליל המערבי. ב־1942 עזב את הקיבוץ ועסק ברכש מחמנות־הצבא של הבריטים. אחרי 10 חודשים גילו ערבים את פעילותו, והוא נאלץ לפרוש מ־ורכש והצטרף לתע״ש כפועל בלתי־מקצועי. השכלה טכנית לא היתה לו. „מה אתה יודע?״ שאל אותו מנהל המכון כשבא אליו. „שום דבר,״ השיב קלמנוביץ. הוטל עליו לסיע לרתך בעבודות פשוטות. אחרי זמן קצר מונה לעבוד על מכונה, וכשהוכאו מכונות כרסום מבריטניה שאלה הנהלת התע״ש מחברת־השמל מהנדס־מכונות, להתקין את המכונות החדשות לפעולה, וקלמנוביץ נתמנה לעוזרו. המהנדס חזר אל חברת־התשמל אחרי חודש. כשנשאל: „מי יגמור את העבודה?״ השיב: „הבחור הזה״, והצביע על קלמנוביץ.

„אבל הוא אינו בעל מקצוע?״

„הוא יודע טוב יותר ממני,״ השיב המהנדס.

„כך היה קלמנוביץ למרכיב ומתקן מכונות. הוא תכנן והרכיב את הסליקים המתוחכמים במפעל התת־קרקעי שייצר את כדורי הסטן בבטן הגבעה שבקרבת תחנת הרכבת ברחובות, מכונות לייצור סטנים וכלי־חריטה לפגזים ולרי־מונים. ב־1947 גילו הבריטים את „הסניף״ שעבד בו וחוא נעצר. אחרי שהוחרר עבד במחלקת־הצילום של ההגנה.

יום אחד אמר לו ראש אגף האספנאות יוסף אביזר: „המשוגע קורא לך. לך לגחלת־יצחק. סלבין יחכה לך ליד שער המפעל שהוא מקים.״ קלמנוביץ, שאהב את מלאכת הצילום, ניסה להתנגד, אך שוווא. לסלבין היתה עדיפות גבוהה, וקלמנוביץ חונך למלא את השליחות שנדרשה ממנו.

סלבין הקים אז את מפעל אס. לייצור קני סטנים, בגחלת־יצחק. הוא הביט בבחור הגבוה ואמר לו: „שמעתי שאתה מוכשר. יש לי הצעה בשבילך. הבאתי מכונות הידראוליות חדשות, ואין מי שירכיב אותן. אולי תנסה זה?״ „יש בעלי מקצוע בעלי השכלה טכנית גבוהה,״ ניסה קלמנוביץ להתחמק. „לי אין נסיון במכונות כאלה.״

„המיסקדה שלחה אלי אנשים שעבדו במפעלי סקודה וקרופ, והם אומרים שאינם מכירים את המכונות האמריקאיות ופחדתים להתחיל.״

„המכונות האלה עבדו פעם?״

„ראי. פירקתי אותן יחד עם חברי, השומר־הצעיר׳ בני־יזרק.״ אמר סלבין בנבוגעים לתקופה־היפה ההיא.

„ספר־הפעלה יש?״

„לא. אבל יש לי חוברות, על קידוח ועל כירוד קנים.״

קלמנוביץ חיוסס.

„מתי אקבל תשובה?״ חקק בו סלבין.

„מחר בבוקר״.

קלמנוביץ לקח את שתי החוברות לביתו. הוא קרא אנגלית בקושי, אך פיענח אי־כשהו את תיפקוד המכונות ונגתח את המכונות. הוא לא רצה לאכזב את סלבין. למחרת ב־7 בבוקר התיצב בשער המפעל אס. סלבין כבר חיכה לו.

„מה הלשלת?״

„אני מתכן.״

סלבין הסתכל בקלמנוביץ בעיניו הכחולות־המימיות, תפס בכתפיו ושאל: „מאין לך החוצפה הזאת, לקבל על עצמך לתרכיב מכונות שאינן מכיר?״

סלבין לא צחק לבדיחות באידיש
לוי אשכול

שום דבר לא מוזר ולא קשה
שאול אביגור

„תראה, סלבין,״ אמר קלמנוביץ בחיסוס. „זאת חוצפה. אבל יש בכך גם הגיון. לא אשים את המגע במקום הגרוה, ולא אבריג מסמרים.״

סלבין הביט בו עוד רגע, צחק ואמר: „זה מוצא חן בעיני. מה נחוץ לך?״

„עזור, שיקח את החלקים.״

קלמנוביץ קיבל עזור. כשהרכיב את המכונות ניסה לחרים פלטה של 120 מ״מ ועמודי־הסרה שלו נפגע. אבל המכונה הורכבה במהירות־שיא, והוא עבר אל המכונה הבאה.

„כל גרם של משה קלמנוביץ שווה מיליון,״ אמר חיים סלבין. „הוא מוכשר כאין כמוהו, והוא עבד 20 שעות ובמומה. בסופו של דבר הרכיב כמעט לבדו שמונה מכונות ובנה את כל התחשור המורכב בשבילו. קשה לשער איך היינו מצליחים ב־1947—1948 לולא הוא.״

כמה שווים פרופסורים

סלבין סבר שקודם־כל יש לספק לחיילים נשק אישי ותחמושת. הכלי היחיד שבא בחשבון היה תת־המקלע סטן, שייצר בתע״ש כשניהל אותו בקדנציה הקודמת שלו, בימי מלחמת העולם השניה. סלבין חשלים את סדרה של 1000 כלים. יוזרשו התחילו בייצור סדרה של 3000 כלים נוספים ולא השלימו אותה. והוא נקרא לשוב לתע״ש כדי להשלימה. „ייתכן ש־3000 הכלים הללו היו מספיקים לפ־עולות גרילה נגד הבריטים, אך למלחמה חצי־סדירה וסדירה נגד הערבים לא הספיקה הכמות הזאת. כששאל אותו בן־גוריון כמה תת־מקלעים הוא יכול לספק, השיב לו סלבין: „12,000, שלושה חדשים לאחר שארכיב את המכונות.״

את התחמושת לסטנים ספק המפעל „איילון״ של ה־תע״ש, שהוקם ברחובות בימי גיהולו של יוסף אביזר. מפעל זה ייצר כדורי 9 מ״מ. במכונות ששלח יהודה ארזי מפולין לפני פרוץ מלחמת העולם השניה, וסלבין הוסיף לו כמה מכונות אמריקאיות שהגדילו את התפוקה.

פרופסור מומחה לבניה מהטכניון אמר לסלבין שבית־חרושת לייצור נשק יש למקם במבנה מטרוג־אוויר, מפני שרק במומרטורה אחידה אפשר להגיע לדיוק של אלפית מילימטר. להקמת מבנה כזה נדרשו שנתיים. סלבין אמר לפרופסור מה דעתו עליו, בשפה שאינה משתמעת לשתי פנים, והקים מפעל מאולתר בשטח של „סדל בונה״, בתוך סככות, שהמחצלות הפרשות מעליהן הגנו על המכונות מפני השמש והגשם. המכונות עמדו על קרשי הארגזים שהיו ארוזות בהם אר על יציקות־בטון.

לא היה לסלבין סיכוי להשיג מן השלטונות רשיון לייבא שלדה, והוא היה זקוק לפלדה בכמויות גדולות. בימי מלחמת העולם השניה הזמין הצבא הבריטי מאוסטרליה ברזל, לבניית מגטרות ומיתקנים צבאיים. האוסטרלים שמו ביציקת הברזל וייצרן פלדה במקומו; לצבא לא היה מה לעשות בפלדה, והוא נמכרה לסוחרים בזול. סלבין קנה אותה מהם ב־10 לא״י הטונה.

מורה ללא השכלה יסודית

קני הסטנים יוצרו במפעל אס. וחלקי הסטנים האחרים יוצרו במפעלים אחרים של התע״ש ובבתי־מלאכה אזרחיים. אחד מהם היה „המכין״, שסנפירי היה עתה מנהלו היחיד.

איסר סנפירי, שעלה לארץ בגיל צעיר מאוד, לא סיים בית־ספר כלשהו ולא רכש השכלה מכנית. ב־1937 הצטרף לתע״ש, וריתך את המרגמות הראשונות שלו בסוף שנות ה־30 וניהל מפעלים שייצרו רימונים ומרגמות, עד שפרש בעקבות סלבין.

כשפרצה מלחמת העצמאות הציע לו סלבין ניהול מפעל לייצור סטנים, אך סנפירי סרב לסגור את „המכין״, והציע לסלבין לייצר בו את הסטנים. סלבין לא אהב לעבוד עם קבלנים עצמאיים ודרצה לפקח בעצמו על כל שלבי הייצור אך לא היתה לו ברירה. הוא הזמין ציוות מ„המכין״, ושלח למפעל 40 עולים חדשים, ישר ממחנות־קפריסין, שלא יד־עו עברית ושלא היו להם מושגים ראשוניים בעבודה הזאת. סנפירי לימד אותם את עבודות הריתוך, החשחרה והפיצוי, והם ייצרו 200 עצינות ביום. את משכורותיהם קיבלו מהתע״ש, ולסנפירי הובטח תשלום לפי התעריף ששילמה ההגנה ל־קבלני־חוץ. אבל כשהגיע מועד התשלום קיבל משכורת של שכיר. על טענותיו השיב לו מנכ״ל התע״ש: „מה יש ו אתה לא איש שלנו? אתה רוצה שאשלם לך כמו לאיש זר?״ תוך כדי מלחמה הסקיע התע״ש את „המכין״, וסנפירי היה לממנהל מפעלים של התעשיה הצבאית.

באמצע דצמבר 1947 הודיע סלבין לבן־גוריון כי עד ראשית 1948 ייצר התע״ש 250,000 כדורים סטן, ובינואר 1948 הוא ייצר 300,000 כדורים. ייצור מגזי המרגמה 3 אינץ׳ (81 מ״מ) חודש, והוחל בייצור סדרה של 5,000 סטנים. ב־2 בינואר 1948 הושלמו הפרטים שייצורם התי־חל משחיה בבית בחוץ: התע״ש סיפק למחלקת החימוש של ההגנה 3456 סטנים ויותר מ־50,000 רימונים.

ב־18 בינואר 1948 מיקר בן־גוריון באחד המפגשים ה־חדשים שבנה סלבין בגחלת־יצחק. הסיור נפשך שעתים, ובן־גוריון רשם בימנו: „יחד עם ציוות המים בנגב הם שני המפעלים הגדולים. בעלי חשיבות היסטורית לא רגילה, שבוצע בשתי השנים האחרונות״.

עד סוף מרס סיפק התע״ש להגנה 3400 סטנים, 5000 מחסניות לסטנים, 55,000 רימוני מילם, 4000 מגזי 3 אינץ׳ ו־1,500,000 כדורי סטנים. הוא העסיק 300 פועלים, רובם עולים חדשים שהוותיקים לימדו אותם את העבודה, ועוד 200 פועלים, עולים חדשים, עבדו למענו אצל קבלני־משנה.

באותו תאריך היו בשלבי ייצור 12,000 סטנים, 65,000 מחסניות, 140,000 רימוני מילם, 120 מרגמות 3 אינץ׳, 40,000 מגזי 3 אינץ׳, 20,000 מגזי 2 אינץ׳, 3 מיליון כדורי סטן, 2 מיליון כדורים לרובה אנגלי, ו־500 מקלעים קלים („דרור״).

הכושי עשה את שלו

כשנה אחרי מלחמת העצמאות אורץ סלבין לפרוש מן התע״ש. ראשי מערכת הביטחון, ובייחוד מפקדי צה״ל, לא היו מוכנים לסבול אדם שמבין יותר מהם בעניני נשק. בן־גוריון חיבב מאוד את סלבין אך ביקש ממנו להתפטר. הוא לא הלאה אותו מן המכה הזאת עד היום. הוא מרגיש שכשרונותיו בוזבזו. הכרזתו של בן־גוריון בתג העשור ל־מדינה, שסלבין הוא אחד מארבעת האנשים שלולא הם — בתחום הנשק — לא היתה קמה מדינת ישראל, לא עודדה את רוחו (שלושת האחרים, לפי בן־גוריון, הם יהודה ארזי, אהרן אבריאל, ושאול אביגור).

חיים סלבין מתקרב לגיל 80. הוא איש חולה, כמעט עיוור, ורק אנשים מעטים מבקרים אצלו. סטירת־הלחי ה־אחרונה שקיבל מן התעשיה הצבאית היתה הסירוב הגס לבקשתו, להראות לו את המפעלים שהקים ב־1947—1948, ושכמה מהם עדיין פועלים במחכונתם הראשונה. נראה שאין גבול לקטנוניות.

(המשך בשבוע הבא)